

Eski Türkçe Manihaist Uyğur Edebiyatındaki Mecazi Dile

Kısa Bir Bakış

Arzu Kaygusuz*
(Eskişehir)

Özet: Uyğurların Manihaizmle olan ilişkileri Uyğur Bozkır Kağanlığı dönemine kadar uzanmakta olup kağanlığın üçüncü hanı, Böğü Kagan, (hük.: 759-779/780) Uyğur Kağanlığı döneminde Manihaizmi devlet dini olarak kabul etmiştir. Manihaist Uyğurlardan kalan dinî metinlerdeki resimler, resimlerin konusu ve tekniği pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Bu resimlerle Manihaist öğretiyi yaymak ve bu dini bilmeyen topluluklara dini tanıtmak amaçlanmıştır. Ressamların boyalar ile resim çizmeleri gibi müellifler de metinlerinde kelimeleri ve mecazları kullanarak dinleyicinin ve okuyucununun gözünde adeta bir tablo oluştururlar. Bu doğrultuda dinî metinler yazılırken *edebî sanatlar* sıklıkla kullanılmış hem öğretilerin daha kolay anlaşılması hem de metinlerin daha güzel bir şekilde ifade edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, Eski Türkçe Manihaist edebî metinlerde geçen *mecazlar / metaforlar* ve *edebî resim dili* incelenecek, *mecaz* olarak kullanılan kavramlar ve mecazlarla somutlaştırılan dinî terimler listelenecektir.

Anahtar sözcükler: Manihaizm, mecaz, edebî resim dili, Eski Türkçe, Uyğurlar

---

* Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, arzu.kaygusuz@ogu.edu.tr; 0000-0002-8465-1200.

Abstract: A Brief Overview of Metaphorical Language in Old Turkic Manichaean Uyghur Literature

The relations of the Uyghurs with Manichaeism date back to the period of the Uyghur Steppe Khaganate, and the third khan of the khanate, Bögü Kagan (Reign: 759-779 / 780), who adopted Manichaeism as the state religion during the Uyghur Khaganate period. The themes and techniques used for the pictures in the religious texts belonging to the Manichaean Uyghurs have been the subject of many studies. With these pictures, it was aimed to spread the Manichaean doctrine and introduce the religion to the communities who did not know this religion. Like painters draw pictures with paints, authors create a picture in the eyes of the audience / readers by using words and metaphors in their texts. Accordingly, literary arts were frequently used in religious texts, with the purpose of to help people to understand the creed more easily and to express the texts in a finer, artistic way. In this study, the metaphors used in Old Turkic Manichaean literary texts and the language of literary portrayal will be examined and the religious terms concretized using metaphors will be listed.

Key Words: Manichaeism, metaphor, Old Turkic, Uyghurs

Giriş¹: Metaforun ve dildeki işlevinin ne olduğu antik dönemden² itibaren sorulmuş, bu konuya dair bilimsel ilgi son 40 yıl içinde artmış ve bu bağlamda pek çok bilimsel çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmaların çoğunda *metafor*³, *aktarma* ve *taşımaya* manasını içermekte olup retorikğin çoğunlukla soyut kavramları somutlaştıran klasik bir figürdür.⁴ *Metafor*ların, yani *mecaz*ların, Eski Türkçe metinlerde kullanımı üzerine de son dönemde yapılan araştırmaların sayısı artmaya başlamıştır. Bu çalışmanın ilk bölümü, Uy-gurlardan kalan Manihaist çevreye ait edebî metinlerde *metaforik dil* üzerine yapılmış çalışmaların tarihçesine dayanmaktadır. İkinci bölüm ise, Manihaist metinlerde tespit edilen +*lXg* ekiyle oluş-

¹ Saygıdeğer hocalarım, Prof. Dr. Jens Peter Laut ve Dr. Jens Wilkens'e kontrolleri ve notları için yürekten teşekkür ederim; ayrıca metnin imla ve yazımını kontrol eden Emel Tekin'e de teşekkür ederim.

² Krş. Aristoteles 1982, 67.

³ Lat. *metaphora* < Yun. *μεταφορά*, *metaphorá* = İng. *metaphor*, Fr. *métaphore* (Glück 2000, 437).

⁴ Krş. Kurz 2009, 7-8.

turulan *mecazları*, Mani için kullanılan adları ve bazı karşılaştırmaları ihtiva etmektedir.

I

Çalışmamızın ilk bölümünde, Eski Türkçe metinlerdeki metaforlar üzerine yapılmış çalışmaların birkaçına kısaca değinmek istiyoruz.⁵ Eski Türkçe Budist ve Manihaist metinlerin yayımı yapılırken metinde geçen metaforla ilgili kısa bilgilere çoğunlukla dipnotlar, yorumlar ve giriş bölümlerinde yer verilmiştir. Konuyla ilgili ilk önemli çalışma, 1983 yılında Klaus Röhrborn⁶ tarafından yapılmış olup +*lXg* ekinin metaforlardaki semantik kullanımı incelenmiştir. Röhrborn çalışmasında, Eski Türkçe metaforların sıralamasının „*terminus proprius* vor Tropus“⁷ şeklinde olduğunu tespit etmiştir. Onun bu tasnifine göre +*lXg* ekiyle oluşturulan Eski Türkçe *mecazlarda* „metafordan önce özel bir terim“ gelir. Röhrborn’a göre Samsāra, Nirvāṇa, Dharma ve benzeri dinî terimlerin Budizmden başka bir dinde karşılığı bulunmamaktadır; dolayısıyla bu terimleri ilk kez duyanların anlaması çok zordur. Anlaşılması zor olan bu dinî terimleri kavramayı kolaylaştırmak için mecazlar kullanılmıştır. Röhrborn’dan sonra Şinasi Tekin çalışmasında⁸ +*lXg* ekinin Toharca eşdeğerinin *şi / şşe*⁹ olduğunu ve bu ekin yabancı dillerden çevrilen metinlerde geçen tamlamaları çevirirken kullanıldığını belirtir. Son dönemlerde hazırlanmış olan Mağfiret Kemal Yunusoğlu’nun *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*¹⁰ adlı eserinde Eski Türkçe Budist metinlerdeki metaforlar, Lakoff / Johnson’ın *Metaphors we live by*¹¹ adlı çalışmasındaki metafor teorisine göre incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. 2021 yılında yayımlanacak olan *Buddhistische Bildersprache in alttürkischen Texten: Eine literaturwissenschaftliche und philologische Analyse* [= Eski Türkçe Metinlerdeki Budist Mecazi Dil

⁵ Ayrıntılı bilgi için Krş. Kaygusuz 2021, 31-37.

⁶ Krş. Röhrborn 1983, 1.

⁷ Röhrborn 1983, 1.

⁸ Tekin 1994, 325-332.

⁹ Krş. Tekin 1994, 332; Schulze / Sieg / Siegling 1931, 22-26; Thomas / Krause 1964, 149; Poucha 1955-1956, 341-346; Kuritsyna 2018, 265-276; Pinault 2003 vb.. Ayrıntılı bilgi için: Kaygusuz 2021.

¹⁰ Kemal Yunusoğlu 2016; Krş. Kemal 2007.

¹¹ Lakoff / Johnson 1980.

(Edebî Sanatlar): Edebî ve Filolojik Bir Tahlil]¹² adlı doktora çalışmasında da Eski Türkçe Budist metinlerde +lXg ekiyle oluşturulan mecazlar tespit edilmiş ve bu mecazların semantik ve içerik açılarından ayrıntılı incelemesi yapılmıştır.

Hacer Tokyürek, „Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları“¹³ başlıklı makalesinde yılan sembolüne değinmiş ve örneklerle konuyu incelemiştir.

Yukarıda değinilen Eski Türkçede mecazların semantiği ve Eski Türkçe Budist metinlerin metaforları üzerine yapılmış çalışmaların yanında Victoria Arnold-Döben’in *Die Bildersprache des Manichäismus*¹⁴ [= Manihaizmin edebî resim dili = Manihaizmin mecazi dili]¹⁵ başlıklı çalışması Manihaist edebî resim dilini inceleyen ilk ve en önemli çalışmadır. Bu çalışma Prof. Dr. Hans Joachim-Klimkeit’in teşvikiyle master tezi olarak yazılmaya başlanmış ve 1978 yılında tamamlanarak yayımlanmıştır.¹⁶ Bu çalışma, Manihaist metinleri ele alıp mecazi dil yardımıyla Manihaist dogmatığının sembolleştirilmesini ve Manihaist yazının resim dilini araştırır.¹⁷ Manihaizmin merkezinde, kişisel ve evrensel kurtulma öğretisi yer almaktadır. Bu kozmolojik ve antropolojik sorunun sembolleştirilmesi bu metinlerde önemli bir rol oynamakta olup Manihaist resim dili neredeyse sadece bu konuyu ele almaktadır.¹⁸ Arnold-Döben’e göre Manihaist edebî resim dili çeşitli kurtuluş süreçlerini sembolize etmek için kullanılmaktadır. Manihaist metaforığında çok sık kullanılan temel kavramlar *bilgi*, *kurtarıcı* ve *kurtuluş* olarak sıralanmaktadır.¹⁹ Arnold-Döben, Eski Uygurca ve Çince *Manichaica*’da Budizmin oldukça etkisinde kalan bir mecazi dilin görüldüğüne dikkat çekmektedir.²⁰ Son olarak bu konuyla ilgili 2020 senesinde Aziz Tolga Koç’un „Manihaist

¹² Krş. Kaygusuz 2021.

¹³ Krş. Tokyürek 2013.

¹⁴ Arnold-Döben 1978.

¹⁵ O, çalışmasında Eski Uygurca kaynakları da dikkate alır; fakat bu bölümler onun ele aldığı kaynakların sadece küçük bir kısmını ihtiva eder.

¹⁶ Vgl. Deveci 2012, 201.

¹⁷ Vgl. Arnold-Döben 1978, 3ff.

¹⁸ Vgl. Arnold-Döben 1978, 3-4.

¹⁹ Vgl. Arnold-Döben 1978, 4.

²⁰ Vgl. Arnold-Döben 1978, 5.

Uygurca Metinlerde Bir Kavramsal Metafor Örneği²¹ başlıklı makalesi yayımlanmış olup bu makalede *Düşünce Işık Kaynağıdır* kavramsal metaforunun Manihaist Eski Uygurca metinlerdeki dilsel örnekleri incelenmiştir.²²

II

Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak Eski Türkçe metinlerde tespit etmiş olduğumuz +IXg ekiyle oluşturulan mecazlar, daha sonra da Mani adı olarak kullanılan terimler ve karşılaştırmalar ele alınacaktır:

+IXg ekiyle oluşturulan mecazlar için vereceğimiz ilk örnekte şu iki mecaz tespit edilmiştir: İlk mecaz *ämgänglig taloy* „acı denizi, keder denizi“, ikinci ise *buyanlig sumer tag* „sevapların Sumeru Dağı“. İlk mecaz *ämgänglig taloy* Budist metinlerde de sıklıkla kullanılmaktadır,²³ fakat inceleyeceğimiz ikinci metafor *buyanlig sumer tag* sadece Manihaist edebiyatta karşımıza çıkmaktadır. Mani, bu örnekte övülür ve kendi yeteneğiyle sevapların Sumeru dağı yaratır. Böylece sevaplar „Sumeru Dağı“ ifadesiyle mecazi olarak gösterilir. Bir nebze daha kolay anlaşılabilmesi için bu mecazı şu şekilde yorumlayabiliriz: Bir taraftan bu mecazı, *buyanlig sumer tag* „sevapların Sumeru Dağı“ şeklinde çevirmek mümkünken diğer taraftan mecaz, „sevaplar Sumeru Dağı gibi büyük / çok“ şeklinde yorumlanabilir. Böylelikle soyut bir dinî terim olan *sevap* toplumda kutsal bir manası olan *Sumeru Dağı* kavramının yardımıyla somutlaştırılmış ve ontolojik mecaz olarak kullanılmıştır. Son olarak bu bölümde Nirvāna gibi Budist bir dinî terimin kullanılmış olması da dikkat çekicidir:

1. **[äm]gänglig taloytın**²⁴ *käčürtünüz ädgü nirvanka yakın elttiñiz [...]* **buyanlig sumer tag**[ıg tur]gurtuñuz „**keder denizinden geçirdiniz ve iyi Nirvāna'ya yakınlaştırdınız**

²¹ Koç'un makalesinde bu makalede incelediğim mecazlardan sadece dördüne değinilmiştir.

²² Koç 2020, 70.

²³ *ämgänglig taloy* „das Meer des Leidens“ (BT XXV, 76₃₉₆: 77; 116₁₀₁₀₋₁₀₁₁: 117 || ETS, 42₁₁₅: 43 || SuvGulcalı I, 89₂₆₁: 115 = SuvKaya, 616₆ || HT V, 229₂₁₇₀ || ShōAbhi I, 164_{39R29}: 165 || YakupHymn, 114₂₉).

²⁴ Krş. Dr. Siglinde Dietz'e notu için yürekte teşekkür ederim: *sheng si hai* 生死海 „Meer von Geburt und Tod (= Samsāra)“ (SuvChin, 172_{424C12}). Krş. UWN II, 196.

[...] **sevapların Sumeru Dağı**'nı ortaya çıkardınız²⁵ (TT III, 188₅₁₋₅₄: 189 = YakupHymn, 114₃₀ = ETŞ, 42₁₁₅₋₁₁₉ = Pothi, 169₅₁₋₅₄).

İlk örneğin aksine ikinci bölümde *sevaplar* (Skt. *puṇya*), *dağ* yerine *deniz* olarak somutlaştırılmıştır. Burada *deniz* mecazı ikileme olarak tespit edilmiştir:

2. *buyanlığ taloy ügüz* „sevabın (Skt. *puṇya*) denizi₂“²⁶ (ETŞ, 56₄₀₇ = TT III, 200₁₆₃: 201 = YakupHymn, 126₁₀₀ = Pothi, 173₂₂₈).

Uygurlardan kalan Manihaist edebî çevreye ait metinlerde sadece *deniz* değil aynı zamanda *su* mecazı da kullanılmıştır. Bu misalde *kibir* gibi soyut bir kavram *su* olarak somutlaştırmıştır. Burada karşımıza çıkan *küvâncîlig suv* „kibir suyu“ mecazı bir tamlamanın içinde tamlayan olarak kullanılmış ve *kibir suyu(nun) yansıması* olarak tercüme edilmiştir Budist metinlerde *kibir*, *ateş* olarak somutlaştırılmıştır; fakat aşağıdaki gibi *su* olarak sembolize edildiği örneğe rastlanmamaktadır:²⁷

3. *küvâncîlig suv köznäkiñä suklunmişlarka* „**kibir suyu(nun) yansımasına** düşmüşlere / kibir suyu(ndaki) yansımasıyla kör olanlar“²⁸ (ETŞ, 44₁₂₁: 45 = TT III, 188₅₅: 189 = YakupHymn, 114₃₁ = Pothi, 169₅₅).

TT IX'da tespit ettiğimiz mecazda *erdem* sadece *mücevher* olarak değil aynı zamanda *inci* olarak da sembolize edilmiştir. Bu bağlamda iki farklı terim, *mücevher* ve *inci*, mecaz olarak kullanılmış olup ikisi de aynı *terminus proprius*'u²⁹, yani *erdemi*, somutlaştırmaktadır. Hem *inci* hem de *mücevher* kavramı Manihaizmde özel bir manaya sahiptir. Arnold-Döben çalışmasında, *hazine* kavramının *Canlı Ruh*'u adlandırdığını³⁰ ve *incinin*

²⁵ Krş. Bang / Gabain 1930, 189.

²⁶ Bang / Gabain 1930, 201.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için çalışmama bakınız: *Buddhistische Bildersprache in alttürkischen Texten: Eine literaturwissenschaftliche und philologische Analyse*. Wiesbaden 2021.

²⁸ Bang / Gabain 1930, 189.

²⁹ Krş. Röhrborn 1983, 1: Mecazdan önce kullanılan özel terimler.

³⁰ Krş. Arnold-Döben 1978, 52ff.

Manihaist kutsal metinlerde *kurtuluşa muhtaç ruhlar* ve *ışık ruhu*³¹ için bir sembol olduğunu vurgulamaktadır:

4. *ädrämliġ (ä)rdnilär yinčülär* „erdem mücevherleri ve incileri^{32,33} (TT IX, 14₃₅ = YakupHymn, 156₂₇).

Erdem gibi *topluluk* da *mücevher* olarak sembolize edilmiştir. Burada dikkat çekici olan topluluğun ikileme olarak kullanılmış olmasıdır:

5. *ančm(a)n kuvraglıġ idok r(a)tni*³⁴ „topluluġun₂ kutsal mücevheri³⁵ (TT IX, 14₄₂₋₄₃).

Altıncı misalde, *m(ä)ñülüġ* hem *sonsuz* hem de *sonsuzluk* olarak Türkçeye aktarılabilir; fakat bu mecazı biz Klaus Röhrborn'un *Uygurca Sözlük*'teki tercümesini takip ederek *sonsuzluk* olarak çeviriyoruz.³⁶ Bu mecazda, *terminus proprius sonsuzluk*, Tropus³⁷ ise *hazinedir*. Burada *sonsuzluk* bir *hazine* olarak sembolize edilmiş olup *hazine* ikileme şeklinde kullanılmıştır:

6. *m(ä)ñülüġ bar(i)mlık aġılık* „sonsuzluk hazinesi₂ (Skt. *kośa*)³⁸ (UW1, 64a = UWN, 59 = ÖzertMani, 95₄₀₅).

Budist edebî resim dilinde *köprü* sıklıkla *bilgi* kavramını somutlaştırmak için kullanılmıştır ve çoğunlukla olumsuz dinî terimlerin sembolü olarak kullanılan *nehir* ve *ırmak* gibi yerlerden geçmek için kullanılmıştır.³⁹ Aşağıdaki yedinci örnekte *doğru Dharma* dinî terimi, *köprü* olarak sembolize edilmiştir. Bu şiirde Mani bu *doğru yolun köprüsünü* göstermektedir. Reşit Rahmeti Arat'ın da vurguladığı gibi bu şiir Manihaist bir şiir olmasına rağmen şiirin içinde *Buda* ve *Dharma* gibi Budist tabirlere sıklıkla yer verilmiştir.⁴⁰

³¹ Krş. Arnold-Döben 1978, 45, 48ff.

³² *emprenmaşşana haranma štwāra akšāsta klainamts šamaškamts* „thou didst announce the four pearls of truth to the women and children“ (Adams 2013, 678, 797).

³³ Krş. Gabain / Winter 1958, 14.

³⁴ *anč(a)m(a)n kuvraglıġ idok (ä)rd(i)ni* „das heilige Juwel des Konvents₂“ (YakupHymn, 157₃₅).

³⁵ Gabain / Winter 1958, 14-15.

³⁶ Krş. Röhrborn 2015, 59.

³⁷ Mecaz.

³⁸ Krş. Özertural 2008, 97.

³⁹ Krş. Kaygusuz 2021.

⁴⁰ Krş. Arat 1965, 30.

7. *kō[ni nomlug] köprüg* „doğ[ru Dharma] köprüsü“⁴¹ (ETŞ, 44₁₂₂: 45 = TT III, 188₅₅₋₅₆: 189-191 = YakupHymn, 114₃₁ = Pothi, 169₅₅₋₅₆).

ämgänglig taloy „acı denizi, keder denizi“ mecazı hariç şimdiye kadar incelediğimiz mecazların tümü istisnasız sadece Manihaist metinlerde tespit edilmiştir; fakat aşağıdaki belgede geçen *mecaz* hem Budizme hem de Manihaizme ait metinlerde yer almaktadır. Peter Zieme aşağıdaki *mecazın* görüldüğü Budist ve Manihaist günah çıkarma metinleri arasında bir paralellik tespit etmiştir.⁴² Manihaist bir metinde tespit edilen sekizinci belgede *doğum ve ölüm* (Skt. *samsāra*), *terminus proprius* olarak kavramlaştırılırken dokuzuncu Budist belgede sadece *doğum* görülmektedir; fakat her iki *mecazda* da, Tropus, bir farklılık görülmemektedir. Böylelikle *doğum ve ölüm* terimi *ağ ve tuzak* olarak sembolleştirilip bu günah çıkarmada bu *ağ ve tuzağın*, yani *samsāra*'nın, çözülmesi arzulanmıştır:

8. *tugmak ölmäkl[i]g tor tuzak* „doğum ve ölüm ağı tuzağı“ (ZiemePothi, 2).
 9. *tugumlug tor tuzak* „doğum ağı ve tuzağı“⁴³ (ZiemePothi, 1₂).

Benzer bir şekilde aşağıdaki örnekte *amel*, *zincir* olarak sembolleştirilmiştir:

10. *kılınçlıg bag bukagu* „amel zinciri“⁴⁴ (ZiemePothi, 2).

İlaç ve tedaviler, doğal olarak Eski Türkçe Budist metinlerde olumlu terimler için kullanılan bir sembol olmuştur. Budizmde *çare* ve *ilaç* çoğunlukla *öğreti*, *Dharma* veya *meditasyonun* sembolü olarak kullanılmıştır. Bu olumlu *ilaç* Budizmde olumsuz olarak görülen kavramların sembolü olan hastalığı iyileştirmekte ve zehrin panzeri olmaktadır.⁴⁴ Bu metaforik görüş sadece Budizmde değil aynı zamanda Manihaizmde de kendine yer bulmaktadır.

11. belgede *meditasyon*, *ot* olarak somutlaştırılmaktadır. *Ot* olarak sembolleştirilen meditasyonu yaparak rahatsız edici hislerden kurtularak zihinde olumlu izlenimler ve etkiler toplamak

⁴¹ Bang / Gabain 1930, 189-191.

⁴² Zieme 2015, 1.

⁴³ Zieme 2015, 1.

⁴⁴ Kaygusuz 2021.

amaçlanmıştır. *Çeşitli otlar* nasıl günlük hayatta canlıları tedavi ederek onlara yardımcı oluyorsa *meditasyon* da aynı şekilde canlıların rahatsız edici hislerden kurtulmasına ve kendilerini dinî anlamda geliştirebilmelerine yardımcı olmaktadır. Burada bu *ottan ilaç* hazırlayarak canlılara yardımcı olan kişi de Mani'dir. Böylelikle Mani'nin *doktor* olarak tasvir edildiği de söylenebilir. Bu örnekte özellikle değinilmesi gereken bir nokta ise *terminus proprius* olarak Manihaist bir dinî terimin kullanılmış olmasıdır:

11. *amw(a)rd(i)şnlig⁴⁵ ot⁴⁶* „meditasyon otu“⁴⁷ (ETŞ, 40₅₉ = TT III, 186₂₈₋₂₉: 187).

Aşağıdaki örnek daha önce yer vermiş olduğumuz 11. örneği desteklemektedir. Burada Kleśa, yani *leke / bulaşma / ihtiras / tutku / ihtiras, hastalık* olarak sembolleştirilmiş ve Dharma, meditasyon ya da bilginin ilacıyla tedavi edilmesi arzulanmıştır:

12. *nizvanilig ig* „ihtiras hastalığı“ (ZiemePothi, 2).

*Merdiven*⁴⁸ kavramı hem Budist hem de Manihaist metaforikte çok nadir olarak kullanılmıştır.⁴⁹ Aşağıda ele alınacak olan örnekte *bilgi* terimi *merdiven* olarak sembolleştirilmiştir. Mani, bu *bilgi merdivenini* kurarak canlıları kurtarmaktadır:

13. *[bilgä] biliglig şatu⁵⁰* „die Leiter der [Weis]heit“⁵¹ (TT III, 188₄₆₋₄₇: 189 = YakupHymn, 113₂₇ = ETŞ, 42₁₀₅).

Vereceğimiz bu örnekte ise vurgulanması gereken iki husus vardır. İlki bir isim yerine bir isim-fiilin *terminus proprius* olarak kullanılmış olması; ikincisi ise mecazın, yani Tropus'un, ikileme olarak tespit edilmiş olmasıdır. *Unutma* kavramı *toz ve toprak* veya *toz₂* olarak sembolleştirilmiştir. Bu ender mecazın Manihaist

⁴⁵ Röhrborn 2015, 142.

⁴⁶ YakupHymn, 21; 111₁₆'daki okunuşu: *amwardišanlig ot* şeklindedir.

⁴⁷ Röhrborn 2015, 142.

⁴⁸ Krş. Lurker ²1978, 192-193. W. Bang ve A. von Gabain 1930 yılındaki çalışmalarında s. 207, 47 ilk olarak +lXg ekinin işlevine değinip ilgi eki gibi kullanıldığını belirtmiştir. +lXg ekiyle kurulmuş olan şu örnekleri vermişlerdir: *ökünmäklig ört, ätözlüg agılık ve isig özlüg ärdini*.

⁴⁹ Krş. Kaygusuz 2021.

⁵⁰ Bilginin göz olarak somutlaştırıldığı mecazlar da mevcuttur: *bilgä biliglig köz* „bilgi gözü“ (Pothi, 176₃₄₉).

⁵¹ Bang / Gabain 1930, 189.

edebiyatta tespit edilmesi dikkat çekicidir. Bu bölümde canlılar, âlemi ve yeniden doğumu *unutmanın toz ve toprağına* batarlar.⁵²

14. *unutmaklıg tooz tuprak* „unutma tozu₂“ (ETS, 38₅₄₋₅₅: 39 = TT III, 186₂₇: 187 = YakupHymn, 111₁₅).

Çalışmamızda ele alınan son belgede *ahlak, parıltı*⁵³ olarak sembolize edilmiş ve bu örnekteki mecaz ikileme şeklinde kullanılmıştır. Aynı zamanda *terminus proprius* ve Tropus arasında *ıdok* „kutsal“ sıfatı kullanılmıştır. *č(a)hšap(a)t ~ č(a)hšap(a)d* hem *ahlak* (Skt. *śīla*) hem de *emir* (Skt. *śikṣāpada*) olarak Türkçeye aktarılabilir:

15. *[č(a)]hšap(a)tlig ıdok čog yalın* „ahlaklılığın (Skt. *śīla*) kutsal parlaklığı₂“⁵⁴ (YakupHymn, 155₉ = TT IX, 11₁₈₋₁₉).

Aşağıdaki bölümde Manihaist metinlerde tespit edilen birkaç karşılaştırma, edebî sanat, listelenmiştir. Bu örnekler bizlere, Uygurlardan kalan Manihaist çevreye ait edebî metinlerde *karşılaştırma* edebî sanatının ustalıkla kullanıldığını göstermektedir:

16. *äd tavar näčüg bıçıl[ur] ärsär ančulayu ymä ätözdäki ig a[grıg] adag tutag bıçı[lmaki] käsilmäki bo[lzun]* „mal ve mülk₂ nasıl kesil[ir]se vücuttaki ağrı₂ ve tehlike₂ de aynı şekilde kesilsin₂“ (BT V, 29₁₅₅₋₁₆₀).

17. *tolilig bulit täg toŋki kaşlıg* „dolu bulutu gibi yapışık kaşlı⁵⁵ (dişi bir şeytan için kullanılan bir karşılaştırma)“ (ETS, 24₂₀).

18. *kanlıg bukaç täg karak* „gözü kan çanağı gibi / göz bebeği kanlı çömlek gibi (dişi bir şeytan için kullanılan bir karşılaştırma)“⁵⁶ (ETS, 24₂₁).

⁵² Krş. Arat 1965, 39.

⁵³ Çoğunlukla Budist metinlerde *Buda, güneş* olarak somutlaştırılmaktadır. Benzer şekilde Manihaist metinde de *Buda, güneş* olarak şu şekilde tasvir edilmiştir: *burhanlıg kün t(ä)ŋri* „buddhahafter Sonnengott, Buddha-Sonne“ (TT III, 188₄₉: 189). Krş. Moerloose 1973, 192₃₂₂.

⁵⁴ Gabain / Winter 1958, 11.

⁵⁵ Arat *kara kaşlı* olarak çevirmiştir. Yukarıdaki çeviri Dr. Jens Wilkens’in yakında basılacak olan *Handwörterbuch des Altuirischen* sözlüğünde geçmektedir. Dr. Jens Wilkens’e sözlüğü basılmadan önce kullanmama izin verdiği için ayrıca teşekkür ederim.

⁵⁶ Bu karşılaştırma günümüz Türkçesinde hâlâ sıklıkla kullanılmaktadır.

Son bölümde ise Mani için kullanılan isimlerin birkaçı sıralanmıştır. Buda'nın da benzer şekilde *umut*, *sığınak*, *rehber* ve *baba* olarak adlandırıldığını ve Mani ile aralarında benzerlikler bulunduğunu söyleyebiliriz:

- *adinçig idok kañım(i)z*⁵⁷ „kutsal₂ babamız“⁵⁸ (ETŞ, 38₃₇ = TT III, 186₁₈: 187).
- *alku beş a[žunlarnı]η umuğı* „bütün beş â[lemi]n umudu“ (ETŞ, 36₁ = TT III, 184₁: 185).
- *azmiş[la]rka yolçı yerçi* „yolunu kaybetmişlere rehber₂“ (ETŞ, 44₁₄₇ = TT III, 190₆₉: 191).
- *kañım* „babam“⁵⁹ (ETŞ, 36₄ = TT III, 184₂: 185).
- *umug inag*⁶⁰ „umut ve sığınak“ (ETŞ, 36₇ = TT III, 184₄: 185).
- *yeg üstünki [t(ä)ñrimi]z* „en üstün₂ [Tanrı'mı]z“ (ETŞ, 58₄₁₄ = TT III, 200₁₆₆: 201).

Kısaltmalar ve Kısa Başlıklar

ADAW	Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin
AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AoF	Altorientalische Forschungen
BT	Berliner Turfantexte
BT III	Tezcan 1974
BT V	Zieme 1975
BT XXV	Wilkens 2007
BT XXVI	Kasai 2008
ETŞ	Arat 1965
Fr.	Fransızca
Hrsg. / Hrsgg.	yayımcı(lar), editör(ler)
HT V	Dietz / Ölmez / Röhrborn 2015
hük.	Hüküm süresi

⁵⁷ ETŞ, 38₄₁ = TT III, 186₂₀: 187; ETŞ, 40₇₃ = TT III, 188₃₅: 189.

⁵⁸ Budist metinlerde de *Buda*'nın *baba* olarak sembolize edildiği metinlerden birkaçı şu şekilde sıralanabilir: BT III, 29₈₀; 30₉₁; 37₂₁₇; 39₂₅₁; 43₃₅₁; 48₄₉₅ || BT XXVI, 103₅₄: 108 || ETŞ, 220₂: 221 || ShōAv, 80₁₂₂: 81; 82₁₄₀: 83; 90₂₅₀: 91; 94₂₉₁: 95 || SuvKaya, 97₇₋₁₂; SuvKaya, 108₅.

⁵⁹ Krş. Klimkeit 1985, 235-259; TT IX, 11₁₄; 12₂₁.

⁶⁰ ETŞ, 46₁₅₃ = TT III, 190₇₃: 191.

IndienZentral	Sven Bretfeld / Jens Wilkens (Hrsgg.) (2003): <i>Indien und Zentralasien. Sprach- und Kulturkontakt. Vorträge des Göttinger Symposions vom 7. bis 10. Mai 2001. Wiesbaden. (VdSUA. 61.)</i>
İng.	İngilizce
Krş.	Karşılaştırınız
Lat.	Latince
MT	Materialia Turcica
ÖzertMani	Özertural 2008
Pothi	Clark 1982
ShōAbhi I	Shōgaito 2014
ShōAv	Shōgaito 1988
Skt.	Sanskrit
SPAW	Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften
Suv(B)	<i>Suvarṇaprabhāsaśūtra</i>
SuvChin	Nobel 1958
SuvGulcalı I	Gulcalı 2013
SuvKaya	Kaya 1994
TaTo	Tarih ve Toplum
TDK	Türk Dil Kurumu
TT III	Bang / Gabain 1930
TT IX	Gabain / Winter 1958
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBAR	Türklük Bilimi Araştırmaları
TürkBuddhJap	Jens Peter Laut / Klaus Röhrborn (Hrsgg.) (1988): <i>Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung. Wiesbaden. (VdSUA. 23.)</i>
UW1-6	Röhrborn (1977-1988)
UWN	Röhrborn 2015
UWN II	Röhrborn 2017
vb.	ve başkası
VdSUA	Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
Vol.	Volume
y.	yayınları
YakupHymn	Yakup 2015
Yun.	Yunanca

ZiemePohti Zieme 2015

Kaynakça

- Adams, Douglas Q[uentin] (2013): *A Dictionary of Tocharian B*. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2. Amsterdam / New York. (Leiden Studies in Indo-European. 10.)
- Arat, Reşid Rahmeti (1965): *Eski Türk Şiiri*. Ankara. (TTK y.ları. 7,45.) [Tıpkıbasım Ankara 1991; AKDTYK. TTK y.ları. VII. Dizi, Sa. 45.]
- Aristoteles (1982): *Poetik*. Griechisch / Deutsch. Übersetzt und herausgegeben von Manfred Fuhrmann. Stuttgart.
- Arnold-Döben, Victoria (1978): *Die Bildersprache des Manichäismus*. Köln. (Arbeitsmaterialien zur Religionsgeschichte. 3.)
- Bang, Willi / Annemarie von Gabain (1930): *Türkische Turfan-Texte. III*. Der große Hymnus auf Mani. Berlin, 183-211. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:13.)
- Clark, Larry (1982): „The Manichean Turkic *Pothi-Book*“. *AoF* 9, 145-218.
- Clauson, Sir Gerard (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Deveci, Arzu (2012): „Die Bildersprache des Manichäismus. Arnold-Döben, Viktoria. Köln 1978, XIV+184 s. (Arbeitsmaterialien zur Religionsgeschichte. 3.)“. *Türk Dilleri Araştırmaları* 22.2, 201-206.
- Dietz, Siglinde / Mehmet Ölmez / Klaus Röhrborn (2015): *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*. Nach der Handschrift von Paris und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 11. VdSUA. 34.)
- Gabain, Annemarie von / Werner Winter (1958): *Türkische Turfantexte IX*. Ein Hymnus an den Vater Mani auf „Tocharisch“ B mit alttürkischer Übersetzung. Berlin. (ADAW. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. 1956, 2.)
- Glück, Helmut (Hrsg.) (2000): *Metzler Lexikon Sprache*. Zweite, überarbeitete und erweiterte Auflage. Mit 70 Abbildungen, davon 17 Karten. Stuttgart / Weimar.

- Gulcalı, Zemiire (2013): *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Ankara. (AKDITYK. TDK y.ları. 1084. Eski Uygurca Kütüphanesi. 2.)
- Kasai, Yukiyo (2008): *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Turnhout. (BT. XXVI.)
- Kaya, Ceval (1994): *Uygurca Altun Yaruk*. Giriş, Metin ve Dizin. Ankara. (AKDITYK. TDK y.ları. 607.)
- Kaygusuz, Arzu (2021): *Buddhistische Bildersprache in alt-türkischen Texten: Eine literaturwissenschaftliche und philologische Analyse*. Wiesbaden. (baskıda)
- Kemal, Mağfiret (2007): „Buddhist Türk Çevresi Metinlerine Göre Buddhizmin 'Işık' İmajı“. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003 Cilt 2*, 154-165.
- Kemal Yunusoğlu, Mağfiret (2016): *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara. (AKDITYK. TDK y.ları. 1175.)
- Klimkeit, Hans-Joachim (1985): „Buddha als Vater“. Hans Waldenfels und Thomas Immoos (Hrsgg.): *Fernöstliche Weisheit und christlicher Glaube*. Festgabe für Heinrich Dumoulin SJ zur Vollendung des 80. Lebensjahres. Mainz, 235-259.
- Koç, Aziz Tolga (2020): „Maniheist Uygurca Metinlerde Bir Kavramsal Metafor Örneği“. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15, 70-81.
- Kuritsyna, Anna (2018): „Suspended Affixation with Tocharian Adjectival Suffix A -*si* / B -*şse* and Its Possible Parallel in Old Uighur“. *Journal of Language Relationship* 16/4, 265-276.
- Kurz, Gerhard (2009): *Metapher, Allegorie, Symbol*. 6. baskı. Göttingen. (Kleine Vandenhoeck-Reihe. 1486.)
- Lakoff, George / Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago. (The University of Chicago Press.)
- Lurker, Manfred (²1978): *Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole*. München. [München ¹1973.]
- Moerloose, Eddy (1973): „A List of Buddha Names in Old Turkish“. In: *Samadhi* VII.4, 190-200.
- Monier-Williams, Sir Monier (1899): *A Sanskrit-English Dictionary*. Etymologically and Philologically Arranged with

Special Reference to Cognate Indo-European Languages.
Oxford. [Oxford ²1951.]

- Nobel, Johannes (1958): *Suvarṇaprabhāsottama-Sūtra*. Das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus. I-tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung. Bd. 1. I-tsing's chinesische Version übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen. Leiden.
- Özertural, Zekine (2008): *Der uigurische Manichäismus*. Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq. Wiesbaden. (VdSUA. 74.)
- Pinault, Georges-Jean (2003): „Contacts linguistiques en Asie Centrale à la lumière des textes tokhariens“. *IndienZentral*, 45-83.
- Poucha, Pavel (1955-1956): *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I-II. Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*. Praha. (Monografie Archivu Orientálního. XV.)
- Röhrborn, Klaus (1977-1998): *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1-6: *a-ärñäk*. Wiesbaden.
- Röhrborn, Klaus (1980: '1983): „Syntax der alttürkischen Metapher“. *MT* 6, 1-11.
- Röhrborn, Klaus (2015): *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: a — asvik. Stuttgart.
- Röhrborn, Klaus (2017): *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 2: aš — äžüg. Stuttgart.
- Schulze, Wilhelm / Emil Sieg / Wilhelm Siegling (1931): *Tocharische Grammatik*. Göttingen.
- Shōgaito, Masahiro (1988): „Drei zum Avalokiteśvara-sūtra passende Avadānas“. *TürkBuddhJap*, 56-99.
- Shōgaito, Masahiro (2014): *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya*. Preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm. Wiesbaden. (Turcologica. 99.)

- Suvarṇaprabhāsa-sūtra* (1967), Ed. S. Bagchi, Darbhanga. (Buddhist Sanskrit Texts. 8.)
- Tekin, Şinasi (1994): „Eski Türkçe’de Toharca Unsurlar“. *TaTo* 132, 325-332.
- Tezcan, Semih (1974): *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin. (BT. III.)
- Thomas, Werner / Wolfgang Krause (1964): *Tocharisches Elementarbuch*. Bd. II. Texte und Glossar. Heidelberg. (Indogermanische Bibliothek. Erste Reihe. Lehrbücher.)
- Tokyürek, Hacer (2013): „Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları“. *TÜBAR-XXXIII*, 221-281.
- Yakup, Abdurishid (2015): *Old Uyghur Hymns, Praises, Blessings and Descriptive Poems*. Shanghai.
- Wilkins, Jens (2007): *Das Buch von der Sündentilgung*. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kılğuluk Nom Bitig. Teil 1. Vorwort, Einleitung, Edition; Teil 2. Glossar, Transliterationen, Tafeln. Turnhout. (BT. XXV.)
- Wilkins, Jens (2021): *Handwörterbuch des Altuigurischen*. (baskıda, çalışmanın basılmadan önceki şekli.)
- Zieme, Peter (1975): *Manichäisch-türkische Texte*. Texte, Übersetzung, Anmerkungen. Mit 178 Faksimiles auf 56 Tafeln. Berlin. (BT. V.)
- Zieme, Peter (2015): „Eine buddhistische Vorlage zum ‘Pothis-Book’?“. In: *academia.edu* (August), 1-3.